

УДК 347.7:347.9; 340.13; 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.68>

Блінова Г.О.,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного,  
господарського та екологічного права  
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

## СУДОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПРЕЦЕДЕНТНІ ПІДХОДИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**Актуальність теми і постановка проблеми.** Повномасштабна війна спричинила різке загострення проблем валютного ринку. Уже з перших днів агресії курс гривні впав через дефіцит валютних надходжень, а в населення та бізнесу виник гострий попит на іноземну валюту. НБУ оперативно запровадив жорсткий валютний режим: фіксований офіційний курс, ембарго на низку валютних операцій і суворе валютне регулювання (Постанова НБУ № 18 від 24.02.2022). Такі обмеження, хоч і відверто антиринкові, забезпечили курсову стабільність та роботу банківської системи за умов війни. Проте вони поставили низку проблем: складно виконувати зобов'язання за зовнішніми контрактами, формуються питання щодо відповідальності за їх порушення, виникають правові колізії між спеціальним валютним законодавством і загальними нормами (наприклад, Податкового кодексу та законодавства про воєнний стан). Відсутність однозначної судової практики у цих питаннях створює невизначеність для платників та банків. Тому є надзвичайно важливим дослідити, як українські суди інтерпретують валютні норми в період війни, які підходи вони застосовують до форс-мажору та нарахування санкцій, та які висновки можуть служити основою для єдиної практики.

Формування політики валютного регулювання набуває нового змісту з огляду на євроінтеграційні зобов'язання України. Українські науковці також відзначають, що європейський досвід та необхідність інтеграції в ЄС змушують переглядати підходи до правового регулювання валютної сфери, зокрема поси-

лювати правові гарантії для суб'єктів ринку. Водночас, тематика валютної юриспруденції під час воєнного стану є мало дослідженою. Зокрема, Деркач констатує, що використання інструментів валютного регулювання в умовах війни практично не проаналізовано у науковій літературі. Отже, існує нагальна потреба поєднати нормативний та теоретичний контекст із практичною судовою інтерпретацією.

**Мета дослідження** – комплексно з'ясувати судові прецедентні підходи до тлумачення валютного законодавства в умовах воєнного стану та оцінити їх правові наслідки, зокрема щодо обчислення валютних операцій, нарахування санкцій та режиму обміну валют.

**Виклад основного матеріалу.** Валютне законодавство України істотно реформовано у 2018 році прийняттям Закону «Про валюту і валютні операції» № 2473-VIII. Як відзначає К. Мякота, цей закон «розгалузив систему нормативно-правових актів, яка існувала раніше, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 3, питання валютних операцій і регулювання регулюються виключно цим Законом». На практиці це означає, що багато аспектів, які раніше визначалися окремими підзаконними актами, тепер винесені в закон [1]. Цей крок розглядається як ліберальний – держава декларувала спрощення валютних операцій і руху капіталу. Також у роботах дослідників та практиків підкреслюється, що сполучення спеціальних норм Закону «Про валюту» з загальними положеннями Податкового кодексу може породжувати конфлікти. Наприклад, для визначення процесуального порядку нараху-

вання пені Закон про валюту відсилає до «відповідного законодавства», яким є Податковий кодекс України [2].

Важливу роль у контексті воєнного стану відіграє аналіз форс-мажору у валютних операціях. Науковці звертають увагу, що перехід на воєнний режим обов'язково вимагає адаптації правового регулювання валютних розрахунків. Кочура робить акцент на нових викликах глобалізації та інтеграції України у світову економіку, що висуває обґрунтовані вимоги до нової валютнообмінної політики. Інші дослідники підкреслюють, що санкції за валютні правопорушення – це ділянка, де формулюються не лише державні, але й міжнародні стандарти (наприклад, у контексті AML/CFT).

Щодо судової практики валютних спорів, в наукових публікаціях існує думка про необхідність запровадження прецедентної методології. Загоренко зазначає, що у відсутності єдиної практики та чітких позицій Верховного Суду передбачена європейськими стандартами (ст. 17 Закону «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини») «відсутність чітких узагальнень Верховного Суду ускладнює прогнозування судових рішень і підриває принцип правової визначеності» [цитовано у 3]. Це особливо актуально і в валютних спорах, адже відсутність установлених підходів у справах про валютні обмеження чи пеню за валютні порушення може призводити до протилежних судових рішень. Водночас згадується, що практика ЄСПЛ в аналогічних ситуаціях (застосування обмежень у воєнний час) вимагає прозорості та передбачуваності у національному регулюванні.

Суттєвим внеском у літературу є роботи економістів та фінансистів, які аналізують наслідки валютних заходів під час війни. Наприклад, Оскома та Бондаренко [4] описують, як обмеження НБУ впливали на валютний ринок: різке падіння курсу гривні через дефіцит валюти та високий попит на імпортовані товари, що змусило НБУ втручатися валют-

ними інтервенціями та адміністративними заходами. Хоч це дослідження не є в галузі саме права, вона демонструє, що валютна політика в умовах воєнного стану має комплексний характер, поєднуючи економічні та правові інструменти. У сукупності науковий дискурс визнає: валютне законодавство перебуває під сильним впливом зовнішніх факторів, і отже його застосування в судах є критичною темою дослідження.

Закон «Про валюту і валютні операції» загалом не містить прямих виключень для особливого режиму воєнного стану. Однак п. 5 ст. 13 цього закону передбачає відповідальність резидентів за порушення граничних строків валютних розрахунків: «Порушення резидентами строку розрахунків, встановленого згідно із частинами першою–четвертою цієї статті, тягне за собою нарахування пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 % суми неoderжаних грошових коштів...» [5]. Таким чином, у звичайних умовах за дотримання строків розрахунків відповідає тільки пеня, передбачена законом (вона не є адміністративним штрафом, а різновидом фінансового зобов'язання платника). Однак закон прямо не відображає режиму воєнного стану. У зв'язку з війною уряд та НБУ вводять тимчасові обмеження: наприклад, Постанова НБУ № 18 (24.02.2022) встановила низку банківських заборон (курсовий режим, заборону операцій за дорученням тощо) [8]. Пізніше 16.03.2023 було видано постанову НБУ № 26, що регулює інформаційні вимоги до банків щодо клієнтів, пов'язаних із агресором [9]. НБУ також кілька разів змінював граничні строки розрахунків (наприклад, переніс їх з 365 на 180 днів для контрактів після квітня 2022).

Загалом, валютний нагляд в Україні здійснюють НБУ та ДПС (ст. 11 Закону), і вони наділені правом накладати на резидентів певні санкції у вигляді фінансових стягнень (пені). Водночас у момент введення воєнного стану вступили в дію також положення ПКУ про мораторій та форс-мажор. Зокрема, п. 69 підрозділу 10 розділу XX ПКУ передбачив, що

до завершення воєнного стану сплата податків і зборів здійснюється з особливими умовами (наприклад, зупинка окремих строків) [7]. Хоча пряму норму щодо валютних розрахунків у ПКУ не прописано, існують перехідні положення Закону «Про валюту» (ч. 8 ст. 16 Закону від 2018 р.), які зобов'язують врахувати положення ПКУ при стягненні пені.

У численних судових рішеннях (як адміністративної, так і касаційної інстанції) сформовано правову позицію, що повномасштабна війна та введення воєнного стану є форс-мажором у валютних правовідносинах. Наприклад, Дніпровський окружний адмінсуд (9.01.2024) погодився з позивачем у тому, що початок воєнного конфлікту є надзвичайною обставиною, яка унеможливила виконання зовнішньоекономічного контракту, та зазначив, що «ця обставина також є підставою для звільнення резидента від відповідальності за порушення валютного законодавства». Аналогічний висновок висловив Верховний Суд у постанові (справа № 520/7911/23): оскільки Закон (ч. 6 ст. 13) містить норму про призупинення строків розрахунків і нарахування пені на весь період дії форс-мажору, суд постановив, що зобов'язання за експортно-імпортним контрактом та пов'язані з ним строки розрахунків під час воєнного стану не рахуються. Суд прямо вказав: при зупиненні виконання контракту з причини форс-мажору «перебіг строку розрахунків і нарахування пені зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин». Таким чином, у суддів склалася практика, що лібералізує валютні зобов'язання резидентів за винятком відвертих зловживань: якщо позивач довів, що порушення термінів розрахунків спричинилося війною, пеня не нараховується.

Водночас суди звертають увагу на необхідність належного підтвердження форс-мажору. Торгово-промислова палата України надала роз'яснення, що подія війни є обставиною непереборної сили з 24.02.2022 до її завершення. ТПП навіть спростила процедуру оформлення форс-мажору, запровадивши можливість посилатися на «загальний лист ТПП» для підтвердження таких обставин. Проте деякі суди вказують, що лист ТПП не

є конче індивідуальним актом щодо конкретного договору, тож для суду може бути недостатнім самостійним доказом форс-мажору. Утім, навіть коли підстава контракту визнається форс-мажором, суди дотримуються тезису, що нарахування пені ускладнене, адже за Законом відповідальність за порушення валютних строків не поширюється на період дії обставин непереборної сили (ст. 13).

У період війни виникло питання: чи має діяти тимчасовий мораторій на пеню (як це було за карантину 2020 року) і чи є пеня валютних порушень різновидом податкової санкції. Верховний Суд у постанові (справа № 240/25642/22) проаналізував цю колізію. Суд нагадав, що під час дії загальнодержавного карантину (2020–2021 рр.) діяв мораторій на нарахування пені у податкових правовідносинах. Згідно з частиною восьмою статті 16 Перехідних положень Закону та підпунктом 54.3.3 ПКУ, пеня за валютні порушення фактично стягується через процедуру податкового повідомлення-рішення [5; 7]. Верховний Суд зробив висновок, що пеня є «різновидом грошового зобов'язання платника податків» і тому підпорядковується загальним правилам ПКУ. Оскільки в період карантину податковим законодавством було встановлено мораторій на нарахування пені, вказаний Суд дійшов висновку, що застосування пені за валютними правопорушеннями під час карантину було неправомірним. Інакше кажучи, валютна пеня підпала під дію загального обмеження на податкові санкції під час особливого режиму [6; 10].

Однак у тій самій постанові Судова палата Касаційного адмінсуду виклала окрему думку: відмінною від висновків попередніх рішень було визнано, що пеня за валютними порушеннями не є «податковою» санкцією в межах ПКУ, адже Закон «Про валюту та валютні операції» є спеціальним і прямо встановлює відповідальність у валютній сфері. Цю точку зору обґрунтували тим, що, за преамбулою Закону № 2473, він є спеціальним щодо валютних операцій і встановлює відповідальність «за порушення валютного законодавства», а не лише у податковому кодексі. На думку суддів,

дія абзацу 11 п. 52-1 підрозділу 10 ПКУ про мораторій нарахування пені під час карантину стосувалася лише податкових відносин у сфері оподаткування, а не валютних договорів. Ця позиція, однак, не стала загальним підходом у всіх судах. Суд проаналізував міжнародні та вітчизняні рішення і, зважаючи на спеціальний характер валютного закону, дійшов висновку, що пеня та порядок її застосування визначаються нормами Закону «Про валюту» і відповідних підзаконних актів.

Окреме питання викликають змістовні формулювання обмежень НБУ. Постанова № 18 від 24.02.2022 заборонила «банкам, їх філіям і уповноваженим установам» здійснювати певні операції з валютою. У справі № 320/530/23 (КАС, 07.03.2024) ТОВ «ФК «Вікторія» оскаржувало накладений НБУ штраф за нібито порушення заборони на купівлю іноземної валюти банком-обмінником. Верховний Суд розглянув «змістові заповнення» поняття «за дорученням клієнтів», яке в Постанові № 18 ототожнювалося з операціями на банківських рахунках. Суд констатував, що поняття «доручення клієнта» є характерним для банківської діяльності (обмінний пункт як небанківська установа такої послуги формально не надає) [11]. Відтак суд дійшов висновку, що заборона Постанови № 18 не поширювалася на продаж валюти від імені небанківських обмінних пунктів «за дорученням клієнтів» – такі операції здійснюються на підставі договору купівлі-продажу готівкової валюти, а не банківського доручення. Колегія суддів констатувала, що за таких обставин склад правопорушення був відсутній, і попередні судові рішення першої інстанції були правильними.

Отже, судова практика свідчить, що окрім чисто матеріального боку (строки, пеня, форс-мажор), українські судді ретельно аналізують формулювання нормативних актів у валютній сфері. Розмежовуючи повноваження банків і небанківських установ, суди прагнуть витлумачити обмеження так, щоб не створювати надмірних перешкод для легального бізнесу, і в той же час – не звільняти від відповідальності за очевидні зловживання.

**Висновки та пропозиції.** У підсумку дослідження встановлено наступні ключові положення. По-перше, законодавство про валюту (Закон № 2473-VIII) уособлює принцип лібералізації валютних операцій і прямо передбачає пеню за порушення валютних строків, але не містить виняткових положень для воєнного стану. Водночас норми про форс-мажор (ч. 6 ст. 13 Закону) та податкові переходи дозволяють призупинити виконання валютних зобов'язань на період війни. По-друге, Верховний Суд і касаційні суди сформулювали принцип, що валютна пеня є фінансовим зобов'язанням платника, й її застосування має узгоджуватися із чинним на момент прийняття податкового рішення законодавством. З цього випливає: якщо в особливих умовах (карантин або воєнний стан) діяло обмеження на стягнення пені, то її стягнення за валютними порушеннями було неправомірним. По-третє, акцентовано, що Положення НБУ № 18 забороняло здійснювати певні операції саме банкам (зокрема, операції «за дорученням клієнтів»), та не стосувалося продажу валюти небанківськими пунктами у звичайному режимі. Таким чином, суди визнають, що контекст і зміст обмежень мають бути трактовані з урахуванням спеціалізації установ (банк/небанк).

Щоб уникнути подальшої невизначеності, доречно внести доповнення до валютного законодавства та до ПКУ, які б чітко регламентували наслідки воєнного стану для валютних операцій. Зокрема, корисно закріпити на законодавчому рівні положення про автоматичне припинення перебігу строків розрахунків і нарахування пені на період війни (як це передбачено ч. 6 ст. 13 Закону, але більш публічно) та уточнити, що воєнний стан прирівнюється до форс-мажору за будь-яких контрактів із нерезидентами. Водночас потрібно законодавчо забезпечити уніфікацію судової практики. Це можна зробити через більш активне використання Верховним Судом схвалених ним висновків у справах про валютні правовідносини та/або запровадити механізм формування суто прецедентних норм. Наприклад, зако-

нодавець міг би передбачити, що рішення пленуму чи палати ВС у певних категоріях справ мають рекомендований характер для інших судів (своєрідний «прецедент м'якого права»). Також заохочується звертатися до ЄСПЛ (якщо настануть порушення прав платників) з тим, щоб отримати ясні настанови щодо допустимості валютних обмежень під час війни. У практичному плані НБУ та ДПСу слід випускати роз'яснення

щодо застосування існуючих правил до ситуацій війни: наприклад, детально розтлумачити, які операції підпадають під тимчасові заборони, і яким чином документально оформляти форс-мажор. Враховуючи наукові спостереження, безперечною є необхідність подальшого моніторингу судової практики у цій сфері та проведення досліджень, що б синтезували міжнародні стандарти (зокрема Європейського Союзу) і національні реалії.

### Анотація

У статті досліджено особливості тлумачення валютного законодавства судами України в умовах воєнного стану. Зазначено, що з початку повномасштабного російського вторгнення валютний ринок зазнав серйозних потрясінь: падіння експортоорієнтованих доходів і дефіцит валюти спричинили різкий спад курсу гривні, тож Національний банк України запровадив радикальні обмеження та інтервенції. Ці заходи (режим фіксованого курсу, грошові обмеження, накази Національного банку України № 18 тощо) забезпечили стабільність банківської системи, але створили правові колізії, зокрема: неврегульованість порушень валютних контрактів і нарахування санкцій. Різні судові інстанції по-різному інтерпретують норми валютного законодавства щодо фіксації курсів, термінів розрахунків і пені за їх порушення. Зокрема, Верховний Суду 2023–2024 роках констатував, що ст. 13 Закону «Про валюту і валютні операції» встановлює відповідальність у вигляді пені 0,3 % за кожний день прострочення розрахунків, водночас визначив, що така пеня є різновидом податкового зобов'язання платника. У низці прецедентів суди виходили з висновку, що дію строків за валютними операціями та нарахування пені на час воєнного стану припинено (форс-мажор). Одночасно Касаційний адміністративний суд у постанові від 07.03.2024 акцентував, що заборони НБУ (Постановою №18 від 24.02.2022) на валютні операції небанків стосувалися лише операцій “за дорученням клієнтів”, тобто не поширювалися на звичайну діяльність обмінних пунктів. Висновки статті: попри відмінності в окремих судових позиціях, узагальнення практики свідчить про домінуюче застосування ст. 13 Закону «Про валюту і валютні операції» за спеціальним правовим режимом воєнного стану з урахуванням наявних мораторіїв та доведеного форс-мажору. Запропоновано унормувати процедуру затвердження та визнання форс-мажору в валютних правовідносинах і забезпечити подальшу уніфікацію судової практики через передбачені законодавством механізми «прецедентності».

**Ключові слова:** правове регулювання; механізм валютного регулювання; національна валюта; валютна операція; валютний курс; воєнний стан; режим валютного курсу; судова практика; інтерпретація судових рішень; судовий прецедент.

### **Blinova H.O. Judicial interpretation of currency legislation: precedent approaches and legal consequences under martial law**

#### **Summary**

The article explores the features of judicial interpretation of Ukrainian currency legislation under the conditions of martial law. It is noted that since the onset of Russia's full-scale invasion, the currency market has faced severe shocks: the collapse of export-oriented revenues and currency shortages triggered a sharp devaluation of the hryvnia. In response, the National Bank of Ukraine introduced radical restrictions and interventions. These measures (fixed exchange rate regime, monetary restrictions,

NBU Order No. 18, etc.) helped stabilize the banking system but also created legal conflicts, including uncertainty regarding violations of foreign exchange contracts and the imposition of sanctions. Judicial instances interpret currency regulations differently, particularly in relation to exchange rate fixation, settlement deadlines, and penalty accruals. For instance, in 2023–2024, the Supreme Court stated that Article 13 of the Law “On Currency and Currency Transactions” provides for a 0.3% penalty per day of settlement delay, while also classifying such penalties as a form of taxpayer liability. In several precedents, courts concluded that settlement deadlines and penalty accruals were suspended during martial law due to force majeure. Simultaneously, the Administrative Cassation Court in its ruling dated 07.03.2024 emphasized that NBU prohibitions (Resolution No. 18 dated 24.02.2022) on currency transactions by non-bank institutions applied only to operations “on behalf of clients,” thus not affecting routine exchange office activities. The article concludes that, despite certain variations in judicial positions, the prevailing trend confirms the application of Article 13 of the Law “On Currency and Currency Transactions” under the special legal regime of martial law, taking into account the existing moratoriums and proven force majeure. The article recommends standardizing the procedure for approving and recognizing force majeure in foreign exchange relations and ensuring further unification of judicial practice through legally established mechanisms of precedent application.

**Key words:** legal regulation; currency regulation mechanism; national currency; foreign exchange operation; exchange rate; martial law; currency regime; judicial practice; court decision interpretation; judicial precedent.

#### Список використаних джерел:

1. Мякота К. А. Відповідальність за порушення валютного законодавства України: нові санкції *Правова позиція*. 2020. № 2. С. 11–23.
2. Кочура С. В. Нормативно-правові засади регулювання валютних правовідносин *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія: юридична*. 2023. Вип. 36. С. 32–40.
3. Деркач Ю. Б. Використання інструментів валютного регулювання в умовах воєнного стану *Трансформаційна економіка*. 2023. № 3. С. 47–55.
4. Оскома О. В., Бондаренко А. І. Аналіз валютного ринку України в умовах воєнного стану *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2024. Т. 1, № 40. С. 57–65.
5. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 60. Ст. 684.
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 41. Ст. 1480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 26.02.2024).
7. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 26.02.2024).
8. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова Правління НБУ від 24 лютого 2022 р. № 18 *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2024).
9. Про розкриття інформації щодо зв'язків клієнтів із країною-агресором: постанова Правління НБУ від 16 березня 2023 р. № 26 *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2024).
10. Про встановлення винятків та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків: постанова Правління НБУ від 14 травня 2019 р. № 67 *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2024).
11. Постанова Верховного Суду (Касаційного адміністративного суду) України від 7 березня 2024 р. у справі № 320/530/23 «ФК „Вікторія“ vs НБУ» *Єдиний державний реєстр судових рішень*. № 117565472. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2024).